

УДК 334.735:349.422.2

*В. І. Грек,
аспірант, ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет"*

КООПЕРАТИВ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ

У статті розглянуті основні проблеми сільськогосподарської кооперації стосовно її організаційно-правових форм. Вироблено власний підхід до економічної сутності сучасних сільськогосподарських кооперативів як особливих аграрних структур.

In the article the basic problems of agricultural co-operation are considered concerning its legal forms. The own going is mine-out near economic essence of modern agricultural cooperative stores as the special agrarian structures.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарська кооперація, кооператив, організаційно-правова форма, кооперативне підприємництво.

ВСТУП

Сільськогосподарська кооперація має пріоритетне значення серед інших видів кооперації в Україні і на сучасному етапі відіграє одну із вирішальних ролей у становленні ринкових відносин на селі. Основною сферою функціонування кооперативних організаційно-правових форм господарювання є сільське господарство, яке через свої природно-економічні особливості об'єктивно вимагає об'єднання трудових зусиль селян для ефективного ведення цього господарства. Кооперація дозволяє органічно поєднати особисті, колективні й суспільні інтереси, стверджує демократичні основи управління, сприяє поширенню вільного підприємництва, стабільної ефективності виробництва, захисту товаровиробників на ринку від тиску монопольних посередницьких структур [14, с. 212].

Тому дослідження таких понять, як "сільськогосподарська кооперація", "сільськогосподарський кооператив", "організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації" має важливе теоретичне й практичне значення. Особливо це пов'язано із активізацією реформування аграрного сектора економіки України, де сільськогосподарські кооперативи як одна з організаційно-правових форм сільськогосподарської кооперації відіграють важливу роль у цьому процесі.

Дослідженню економічної сутності кооперативів, у тому числі і сільськогосподарських, та проблем їх становлення і розвитку в сучасних умовах присвячено праці таких вчених, як: В. Гончаренка, Ф. Горбоноса, Ю. Губені, В. Зіновчука, П. Канінського, О. Крисального, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Могильного, А. Молдаван, А. Пантелеймоненка, П. Саблука, І. Червена, Г. Черевка та ін.

Вагомий внесок у дослідження правового становища сільськогосподарських кооперативів та кооперативних відносин зроблено В. Семчиком, Н. Титовою, В. Уркевичем, В. Федоровичем, В. Янчуком та ін. Проте, більшість наукових робіт спрямовано на з'ясування окремих аспектів організації та діяльності сільськогосподарських кооперативів. Аналіз організаційно-правових форм сільськогосподарської кооперації в Україні досі залишається за межами наукових інтересів вчених.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження поняття і сутності сільськогосподарської кооперації стосовно її організаційно-правових форм. При цьому було використано діалектичний метод (при дослідженні положень про поняття "кооперації", "кооперативу"), шляхом аналізу та синтезу досліджувалися теоретичні положення про сільськогосподарську

кооперацію та її організаційно-правові форми. За допомогою порівняльно-правового методу аналізувалось кооперативне законодавство зарубіжних країн.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Термін "кооперація" походить від лат. *cooperatio*, що означає співробітництво, від *co* (*cum*) — спільно, заодно, і *opus*, родовий відмінок *operis*, — робота. Праця завжди в тій чи іншій формі була притаманна сільському господарству в усьому світі, починаючи від перших англійських кооперативів (XIX ст.). У сучасному розумінні кооперація становить сукупність організаційно оформлених добровільних об'єднань взаємодопомоги громадян та юридичних осіб для досягнення загальних цілей у різних галузях економічної діяльності. Під кооперацією слід розуміти суспільні відносини між окремими товаровиробниками або підприємствами, які виявляються в об'єднанні їхніх зусиль у процесі виробництва. Крім цього, це поняття широко використовується у значенні форми організації праці, за якої люди сумісно беруть участь в одному й тому чи в різних, але взаємопов'язаних між собою процесах праці [10, с. 331].

В. Зіновчук вважає, що в сучасному розумінні слово "кооперація" більше пов'язане з англійським дієсловом *to cooperate* і відповідає дещо ширшому спектру дій, а саме співробітничати, сприяти, допомагати, об'єднуватися. Але, оскільки кооперація — це явище в першу чергу економічне, то з цієї точки зору, на думку цього ж автора, її необхідно розглядати як процес добровільного об'єднання зусиль і ресурсів суб'єктів, зацікавлених у досягненні певних соціально-економічних результатів, які можливо отримати лише або швидше за допомогою групових дій. Таким чином, цілеспрямовані дії групи суб'єктів, об'єднаних спільним економічним інтересом, складають суть процесу кооперації [5, с. 25].

Прихильником розгляду кооперації як процесу є В. Гончаренко. Проте він вважає, що це значення застосовується лише тоді, коли вживаються такі поняття, як "кооперація праці", "кооперування", "міжгосподарська кооперація" та ін. [1, с. 12]. Інше значення надає він поняттю "кооперація", коли розглядає її як організаційну форму. Він вважає, що кооперація застосовується для позначення сукупності специфічних її організаційно-правових форм, що мають назву кооперативи. Якщо це сільськогосподарські кооперативи, то це є сільськогосподарська кооперація; кредитні — кредитна кооперація; споживчі — споживча кооперація тощо [1, с. 12]. В. Гончаренко вважає, що термін "кооперація" застосовується для означення як самого процесу співпраці людей, так і її історичної організаційно-правової форми — кооперативу [1, с. 13].

На думку Ю. Ушкаренко кооперація становить систему кооперативів, їх спілок, об'єднань, асоці-

ацій, а також створених ними інших господарських організацій і виступає як форма сумісної господарської діяльності виробників в одному чи різних, але взаємозв'язаних процесах праці або виробництва, чи в цілях досягнення економічних результатів, чи задоволення своїх соціальних і економічних інтересів, які важко чи неможливо досягнути за індивідуальної діяльності. Це визначення достатньою мірою розкриває сутність кооперації [14, с. 28].

З точки зору Г. Черевка та Ф. Горбоноса, кооперація за своїм змістом є економічним явищем, суть якого полягає в економічних взаємовідносинах між партнерами в плані їхнього співробітництва з тим, щоб досягти спільної мети за менших питомих затрат ресурсів на основі взаємної вигоди для всіх учасників кооперації. Ці відносини можуть розвиватися лише за певних сприятливих політичних, економічних і правових умов, які для цього суспільству необхідно створювати [2, с. 250].

Однак, вивченню цих питань, зокрема з'ясуванню факторів впливу на розвиток кооперації та її організаційно-правові форми в економічній науці присвячено недостатньо уваги. Дехто з авторів зосереджує увагу переважно на вивченні організаційно-правових форм міжгосподарської кооперації [9] або правових форм сільськогосподарських кооперативів [8], інші роблять акцент в основному на організаційно-правових формах здійснення кооперативної діяльності без з'ясування самого поняття організаційно-правової форми кооперативної діяльності, а тому деякі позиції авторів видаються спірними. Тому для визначення поняття "організаційно-правова форма" необхідно з'ясувати, що собою являє кооператив, сільськогосподарський кооператив.

Вищою формою кооперації є створення кооперативу. Проте, на думку В. Зіновчука та М. Маліка, це лише ідеальний шлях і багато форм кооперативного співробітництва відхиляються від такої формули, тому необхідно звернути увагу на нетрадиційні форми кооперації у сільському господарстві [6, с. 374]. А до останніх В. Зіновчук, зокрема, зараховує машинні ринги або пули, які найбільш поширені у ФРН [5, с. 168—169]. Останні, як видається, є формою кооперування (співпраці), а не організаційно-правовою формою кооперації як спільної підприємницької діяльності, що передбачає створення самостійного суб'єкта господарювання — юридичної особи. До інших нетрадиційних форм кооперації В. Зіновчук зараховує СУМА і ГАЕК, які набули поширення у Франції, та інші [5, с. 171—173]. Однак, як зазначає Е. Павлова, ці організаційно-правові форми ведення аграрного господарства віднесені французьким законодавством до "групових господарств" і з юридичної точки зору є цивільно-правовими товариствами, а не кооперативами [8, с. 60].

Деталізованою є дефініція кооперативу В. Гончаренка, на думку якого "... кооператив становить добровільне об'єднання людей, що базується на демократичних принципах, рівноправності, самоврядуванні та рівній відповідальності, має вільний доступ та необмежену кількість членів, що особисто беруть участь в управлінні його діяльністю та створюють колективне (кооперативне підприємство) з метою самодопомоги, самозабезпечення та економічного самозахисту від експлуатації з боку різноманітних представників, шляхом одержання певних господарських переваг від об'єднання (кооперування)" [1, с. 51]. Положення даного визначення характеризують ту чи іншу ознаку кооперативу, яка відрізняє його від інших організаційно-правових структур.

В. Зіновчук визначає кооператив як підприємство корпоративного типу, створене шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства [174, с. 33—34]. Характерним для даного визначення є стисле втілення положень майже всіх принципів створення та діяльності кооперативу.

Стосовно визначення поняття "сільськогосподарський кооператив" висловлюються різні судження [12; 13; 15], проте із самого змісту цього терміна зрозуміло, що це об'єднання осіб, якому притаманні загальні риси кооперативу, але з урахуванням специфічних для сільського виробництва ознак. Тому, на думку Ю. Ушкаренко, сільськогосподарський кооператив — це добровільне об'єднання осіб на підставі членства для спільного ведення сільськогосподарської діяльності, засноване на принципах рівноправності членів, обов'язкової участі їх у діяльності такого об'єднання, використання майна, створеного, як правило, за рахунок внесків членів і яке належить об'єднанню на праві власності для задоволення матеріальних та інших потреб його членів [14, с. 106].

Проблеми вивчення організаційно-правових форм сільськогосподарської кооперації в загальнотеоретичному аспекті залишаються переважно за межами наукових інтересів. Для визначення поняття організаційно-правової форми підприємницької діяльності необхідно, у першу чергу, з'ясувати поняття "форма". У філософському розумінні категорія "форма" розглядається у поєднанні із категорією "зміст". При цьому під поняттям "зміст" традиційно розглядають систему істотних властивостей, ознак, елементів і процесів, які складають певне явище чи предмет, а форма — це спосіб існування, спосіб вираження змісту. Якщо зміст включає те, з чого складається предмет чи явище, то форма — це порядок розташування складових еле-

ментів змісту, внутрішня організація, яка робить можливим його існування як чогось якісно визначеного [11, с. 196].

Таким чином, щоб з'ясувати сутність поняття "організаційно-правова форма підприємництва", необхідно дослідити обов'язкові елементи, які визначають зміст цього поняття. Їх умовно можна поділити на організаційні, майнові та інші [8]. До першого виду елементів організаційно-правової форми підприємництва можна віднести: 1) визначений законом порядок створення, діяльності, реорганізації і ліквідації юридичної особи; 2) кількість і склад осіб, які безпосередньо об'єднуються для здійснення підприємницької діяльності тощо.

Серед майнових елементів організаційно-правової форми можна виділити: 1) походження і правовий режим майна; 2) види та межі відповідальності за зобов'язаннями. До інших елементів можна віднести: 1) мета і основні завдання здійснення підприємницької діяльності; 2) зміст, основні напрями діяльності, відповідальність засновників (учасників); 3) сфера здійснення підприємницької діяльності.

Певна сукупність елементів повинна складати уявлення про конкретну організаційно-правову форму підприємництва. Якщо, наприклад, йдеться про кооперативи, то можна зробити висновок про кількість і склад осіб, які об'єднуються для підприємницької кооперативної діяльності; про характер земельних, майнових та інших відносин у кооперативі; про мету і завдання кооперативів тощо.

У зв'язку із цим пропонується визначення поняття організаційно-правової форми підприємництва як передбаченого законом способу внутрішньої організації корпоративних відносин (майнових, організаційно-управлінських та інших), а також певною мірою зовнішнього прояву зв'язків.

Як справедливо зазначає Л. Романова, кооперація є особливою формою організації підприємництва [9, с. 9]. Ф. Горбонос пропонує розглядати кооператив як форму кооперації та її організаційну структуру підприємницького типу, що створюється і функціонує на засадах кооперативних принципів, що є носіями і регуляторами внутрішніх і зовнішніх його відносин [3, с. 85].

Г. Мюнкнер, аналізуючи кооперативне законодавство ФРН, відзначає, що кооперативи — це підприємницькі організації, які можуть вступати в угоди з третіми сторонами. Але за своєю суттю вони відрізняються від комерційних підприємницьких організацій, оскільки їх основною метою є забезпечення економічних інтересів їхніх учасників (згідно статті 1 Закону ФРН про кооперативні товариства). Відхилення від своєї мети (забезпечення інтересів членів кооперативу) тягне за собою безперечну ліквідацію кооперативу. Через це коопера-

тивне товариство є унікальним, тому що є єдиною організацією, мета якої прямо зазначена в законі [16, с. 13—14].

Законодавство США теж ідентифікує кооператив як особливу форму корпоративного бізнесу, яка має спеціальний порядок членського контролю і розподілу доходів, з тим щоб держава могла їм адресно надавати пільги та послуги. Однак кооперативи, згідно американського законодавства, принципово відрізняються від корпорацій, орієнтованих на інвесторів. Перша і найголовніша відмінність полягає у цільовій орієнтації цих організацій. Як зазначає В. Зіновчук, звичайні корпорації менше пов'язані з якимсь напрямом діяльності або функціями. Кооперативи більш обмежені рамками тієї діяльності, заради якої вони були створені. Вони не можуть змінити свого призначення надавати послуги сільськогосподарським товаровиробникам [5, с. 105].

Світова теорія і практика кооперативного руху виробила модель своєрідної підприємницької кооперативної діяльності або кооперативного підприємництва. Відповідно можна говорити про організаційно-правові форми кооперації, але в контексті підприємницької діяльності. Термін "кооперативне підприємництво" на сьогоднішній день досить широко застосовується в українській економічній літературі [7, с. 28; 12]. Поряд з тим, кооперативна підприємницька діяльність характеризується значною специфікою, що зумовлює її спеціальне регулювання. Мета кооперативної підприємницької діяльності — задоволення матеріальних та інших потреб і інтересів своїх членів, — що в кінцевому рахунку визначають внутрішню структуру, характер управління і праці, розподіл доходів та інші особливості конкретної її організаційно-правової форми. Отже, визначальними елементами організаційно-правових форм кооперації є наявність подвійної мети — кооперативної та підприємницької (отримання прибутку, хоча це швидше результат діяльності, засіб досягнення мети).

ВИСНОВКИ

Таким чином, серед елементів організаційно-правової форми кооперації найістотнішим і специфічним є мета її здійснення. Мета впливає на специфіку кооперативних відносин. Разом з тим, відносини осіб, які об'єднують свою діяльність, базуються на членстві. Членство організаційно зв'язує осіб і цим теж накладає відбиток на майнові, організаційно-управлінські та інші відносини учасників кооперації. Тому під організаційно-правовою формою кооперації можна розглядати передбачений законом спосіб внутрішньої організації членських кооперативних відносин та зовнішній прояв зв'язків, які зумовлені метою задоволення матеріальних та інших потреб осіб, які об'єднують

свою діяльність для захисту своїх інтересів і здійснення своїх завдань.

Література:

1. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форма економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / Гончаренко В.В. — К.: Глобус, 1998. — 330 с.
2. Горбонос В.Ф. Сучасна модель кооперації в аграрній сфері / Горбонос В.Ф. // Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття: зб. наук. пр. учасників конференції. — К.: Укоопосвіта, 2001. — С. 250—255.
3. Горбонос Ф.В. Кооперація: методологічні і методичні основи / Горбонос В.Ф. — Львів: Львівський державний аграрний університет, 2003. — 264 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. — М.: Русский язык, 1981. — Т.4. — С. 406.
5. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Вид. друге: доп. і перероб. / Зіновчук В.В. — К.: Логос, 2001. — 380 с.
6. Малік М.Й., Зіновчук В.В. Кооперативні відносини в аграрному секторі // Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / За ред. П.Т. Саблука, В.В. Юрчишина. — К., 1996. — С. 374.
7. Мочерний С. Основи економічних знань. — К.: Феміна, 1996. — 350 с.
8. Правовые проблемы реформирования сельскохозяйственных предприятий (материалы "круглого стола") // Государство и право. — 1996. — № 3. — С. 46—84.
9. Романова Л.В. Становлення підприємництва у сільському господарстві. — К., 1997. — 273 с.
10. Словарь иностранных слов / [под ред. И.В. Лехина, С.М. Локшиной, Ф.Н. Петрова, Л.С. Шаумяна]. — Изд. 6-ое, перераб. и доп. — М.: Советская энциклопедия, 1964. — 784 с.
11. Спиркин А.Г. Курс марксистской философии. — М., 1963. — 542 с.
12. Титова Н.І. Правові аспекти кооперування в сільському господарстві / Титова Н.І. // Вісник ЛДУ. — 1988. — № 25. — С. 33—35.
13. Титова Н.І. Сільськогосподарські кооперативи в системі соціальної кооперації, їх законодавча регламентація / Титова Н.І. // Вісник ЛДУ. — 1991. — № 29. — С. 25—28.
14. Ушкаренко Ю.В. Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі: монографія — Херсон: Айлант, 2009. — 404 с.
15. Федорович В. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні / Федорович В. — Львів, 1998. — 144 с.
16. Munkner Hans-H. Cooperative Law in the Federal Republic of Germany. — Marburg, 1989. — 24 p.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2011 р.